

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Запорізький національний технічний університет

Методичні рекомендації
до опорного конспекту лекцій

з дисципліни

«Основи музеєзнавства»
для студентів спеціальності 242 «Туризм» усіх форм навчання

2019

Методичні рекомендації до опорного конспекту лекцій з дисципліни «Основи музеєзнавства» для студентів для студентів спеціальності 242 «Туризм» усіх форм навчання / Укл.: М.В.Белікова. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2019. – 34 с.

Укладачі: М.В.Белікова, доцент, к.і.н.

Рецензент: В.М.Зайцева, к.п.н., професор

Відповідальний за випуск: М.В. Белікова, доцент, к.і.н.

Затверджено
на засіданні кафедри
«туристичного, готельного
та ресторанного бізнесу»
Протокол № 1 від 29.08.2019

НМК факультету
Протокол № 1 від 30.08.2019

ЗМІСТ

	с.
Передмова	4
Короткий зміст лекцій	5
Література	33

ПЕРЕДМОВА

Метою вивчення дисципліни «Основи музеєзнавства» є формування у студентів спеціальностей 241 «Готельно-ресторанна справа» та 242 «Туризм» теоретичних і практичних знань про музеєзнавство як сферу знань, необхідну в професійній діяльності, а саме – ознайомлення з теоретичним музеєзнавством та історією розвитку та характером колекцій найбільших музеїв світу, перспективами подальшого використання отриманих знань, вмінь та навичок в сфері туризму.

Вивчення дисципліни «Основи музеєзнавства» передбачає засвоєння навчального матеріалу у вільний від аудиторних занять час у формі самостійної навчальної роботи, призначеної формувати практичні навички роботи студентів зі спеціальною літературою, орієнтувати їх на інтенсивну роботу, критичне осмислення здобутих знань і глибоке вивчення теоретичних і практичних проблем музеєзнавства для підвищення якості професійної підготовки музейних кадрів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен отримати загальні компетентності:

Здатність до абстрактного мислення, аналізу, синтезу та встановлення взаємозв'язків між явищами та процесами; Здатність до застосування загальнонаукових та фундаментальних знань, розуміння предметної області і професії; здатність працювати в команді та налагоджувати міжособистісні взаємодії при вирішенні поставлених завдань;

фахові компетентності: – Здатність до ефективних комунікацій та до представлення складної комплексної інформації у стислій формі із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; знати особливості розміщення та використання рекреаційних ресурсів за регіонами світу, оцінювати туристичний потенціал з урахуванням потреб різних категорій споживачів та видів туризму; здатність застосування теоретичних положень та практичних навичок з організації туризму на різних ієрархічних рівнях та в різних туристських регіонах світу та в Україні; здатність до використання комплексу заходів, спрямованих на підвищення якості надання туристичних послуг та поліпшення роботи всіх підприємств сфери туризму.

Очікувані програмні результати навчання:

1. Знання найбільших музеїв світу та України, історії їх розвитку та річної відвідуваності; процесів збирання, обліку, вивчення, опису та класифікації музейних предметів; зберігання музейних предметів (фондова робота); експозиційної роботи; сучасних підходів для організації та проведення культурно-масової (екскурсійної) роботи в музеях.

2. Уміння встановлювати інтереси та мету відвідання музею екскурсійною групою; застосовувати навички проведення музейної екскурсії на практиці.

КОРОТКИЙ ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

ТЕМА 1. МУЗЕЄЗНАВСТВО ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА

1. Визначення поняття музеєзнавство. Об'єкт і предмет дослідження музеєзнавства. Структура музеєзнавства.
2. Ключові поняття музеєзнавства: «музейний предмет», «музей» та його суспільні функції, музейна справа.
3. Основна класифікація музеїв. Структура краєзнавчого музею.
4. Всесвітня мережа музеїв та діяльність Міжнародної ради музеїв (ICOM).
5. Законодавство України про музеї та музейну справу.
6. Музейний фонд України.

Музеєзнавство – наукова дисципліна, що вивчає закономірності виникнення та розвитку музеїв, їх соціальні функції, форми та способи реалізації цих функцій на різних етапах суспільного розвитку.

Структура музеєзнавства включає теорію та історію музейної справи, музейне джерелознавство, музеографію та методику музейної справи.

Музеєзнавство належить до міждисциплінарних наук. Воно інтегрувало елементи різних профільних історичних дисциплін, а також спеціальні та допоміжні дисципліни: історіографію, джерелознавство, археологію, етнографію, нумізматику, сфрагістику, палеографію. Сучасний розвиток музеєзнавства неможливий без взаємодії з теорією інформації, документалістикою, архівознавством, бібліотекознавством, педагогікою, психологією, соціологією, менеджментом.

Музеєзнавство – галузь знань, яка охоплює коло теоретичних та практичних питань, пов'язаних з організацією та діяльністю музеїв, історією, теорією та практикою музейного будівництва.

Музеографія – галузь музеєзнавства, завдання якої – опис музеїв, експозицій, колекцій.

Об'єкт музеєзнавства – музеї та музейна справа.

Предмет дослідження музеєзнавства – історія розвитку музеїв, теорія та методика музейної роботи.

Музейний предмет - пам'ятка історії культури, видобута із середовища побутування і включена в музейне зібрання завдяки властивості

характеризувати історичну культуру певного суспільства, виступає в музеї як джерело знань та емоційного впливу, а також освіти. Ознаки **музейного предмета**: реальний, істинний, зберігається довгий час, раритетний (рідкісний).

Експонат – музейний предмет, виставлений в експозиції музею.

Музей – в перекладі з давньогрецького «місце, присвячене музам» – храм, присвячений музі пам'яті Мнемозині. У музеях зберігались реліквії, дарчі предмети віками. Вважаючи їх покровительками наук і мистецтв, греки будували на їхню честь храми, які називали музейонами. Звідси й походить термін «музей».

Музейна справа – особлива сфера суспільної діяльності, яка включає: 1) музейну практику (науково-фондова, науково-ексгюзиційна та науково-освітня робота); 2) спеціальна наукова дисципліна – музеєзнавство; 3) музейну політику (законодавство); 4) спеціалізовану періодику – особлива сфера культури, яка охоплює усі сторони комплектування, обліку, зберігання, вивчення та використання музеями культурних цінностей країни.

Музей – науково-дослідна і культурно-освітня установа, яка відповідно до своїх суспільних функцій здійснює комплектування, облік, збереження, вивчення пам'яток історії, культури та об'єктів природи.

Кожний музей виконує основні функції у суспільстві:

- а) збір, облік, вивчення, опис та класифікація музейних експонатів;
- б) зберігання музейних експонатів (фондова робота);
- в) консервація та реставрація експонатів;
- г) експозиційна робота;
- д) науково-дослідницька діяльність;
- е) популяризація музейних колекцій та пам'яток історії, мистецтва, культури;
- є) культурно-масова (екскурсійна) робота;
- ж) охорона пам'яток історії та культури.

Класифікація музеїв:

а) за типом (цільове призначення або спеціалізація):

1) науково-дослідницькі (академічні): при науково-дослідницьких інститутах, Академіях наук, її відділам. Це закритий тип музеїв лише для спеціалістів;

2) просвітницькі – усі музеї відкриті для масового відвідання, картинні галереї, інші – це основний тип музеїв;

3) учбові: в школах, в вищих навчальних закладах;

4) народні (на громадських засадах) – недержавні, засновані громадськістю в населених пунктах, на підприємствах, в установах. Відображають в основному історію даного об'єкта;

5) виставки – тимчасові тематичні музейні експозиції (непостійні);

б) за профілем:

1) історичні:

- безпосередньо історичні (Київський, Дніпропетровський, Львівський, Чернігівський історичні музеї);
- археологічні (Київський та Одеський);
- історико-археологічний (Керчінський археологічний музей – був заснований на колекції Понтікапею);
- історико-археологічні заповідники (Ольвія, Херсонес, Бахчисарай);
- етнографічні (Державний музей етнографії та художніх промислів АН України в Львові, Державний етнографічний музей в Києві, Полтаві);
- історичні музеї національних заповідників (Музей історії запорізького козацтва Національного заповідника «Хортиця», Кам'янець-Подільський, Білгород-Дністровський);
- історико-побутові (музеї під відкритим небом або скансени);
- військово-історичні: Український Державний музей Великої вітчизняної війни, Музей оборони та звільнення Севастополя;
- історико-художні та історико-архітектурні – як безпосередньо музеї, так і музеї-заповідники. Музеї-заповідники: комплекс Палацу Воронцових в Алупці, маєток Софіївка в Умані, садиба Попова в Васильовці;
- краєзнавчі (на сьогодні більше 400 в Україні, за кількістю таких музеїв Україна займає перше місце серед країн СНД);

2) природничо-наукові (Акваріум в Севастополі, зоологічний в Києві, Одесі: зоології, мінералів та конхіології (раковин, молюсків);

3) мистецтвознавчі та художні: між художніми музеями та галереями немає різниці, назви відмінні через історичну традицію (галереї в Києві, Львові, Одесі); музеї книги та книгодрукування, Державний музей українського мистецтва, Державний музей російського мистецтва, Державний музей західного та східного мистецтва в Києві;

4) літературні – присвячені одному або кільком письменникам й поетам та меморіальні – присвячені якійсь видатній особі (Меморіальний музей Лесі Українки, Гоголя, Шевченко, інш.);

5) музеї комплексного характеру (різноманітна тематика): надзвичайно мало подібних музеїв, приклад – Державний історичний музей в Києві.

Структура краєзнавчого музею:

а) адміністрація – директор, замдиректора, вчений секретар, та головний зберігач фондів;

б) експозиційні відділи: завідуючий та наукові співробітники (старший науковий співробітник, науковий співробітник та молодший науковий співробітник);

в) експозиційні відділи: природи, стародавньої історії краю, у великих музеях – археологічний відділ, на основі спеціального плану збирають, систематизують та здійснюють наукову обробку;

г) відділ фондів та реставрації: головний зберігач фонду, наукові співробітники, реставратор, фотограф, художник – займаються збором, реєстрацією, описом, реставрацією та зберіганням, технічною обробкою пам'яток;

д) культурно-масовий відділ – завідуючий, наукові співробітники, екскурсоводи – займаються випуском путівників, буклетів, проспектів, проводять екскурсійну та лекційну роботу;

е) відділ охорони пам'яток історії та культури: здійснюють виявлення, державну реєстрацію, пропаганду, паспортизацію пам'яток історії та культури краю.

З 1978 р. ООН та ЮНЕСКО виділили **18 травня** як міжнародний день музею, визнаючи величезну роль музеїв у розвитку суспільства.

Це єдиний день на рік, коли музеї відкривають двері вночі. **«Ніч музеїв»** – міжнародна акція, основна мета якої показати ресурси, можливості, потенціал сучасних музеїв, привабити до музеїв молодь. Вперше «Ніч музеїв» була проведена в Берліні в 1997 р. Вже через чотири роки в акції брали участь 39 країн Європи та Америки.

Розвитку співробітництва, обміну досвідом між музеями світу покликана сприяти всесвітня демократична неурядова організація - **Міжнародна рада музеїв при ЮНЕСКО (ICOM)**, створена у 1947 р. У кожній країні діє Національний комітет.

Законодавство України про музеї та музейну справу складається з Основ законодавства України про культуру, Закону «Про музеї та музейну справу» 1995 р. регулює суспільні відносини в галузі музейної справи, встановлює правові, економічні, соціальні засади наукового комплектування, вивчення та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, діяльності музейних закладів в Україні.

Музейний фонд України – це сукупність рухомих та нерухомих пам'яток природи, матеріальної та духовної культури, які мають наукову, історичну, художню чи іншу культурну цінність незалежно від їх виду, місця створення і форм власності та зберігаються на території України, а також нерухомих пам'яток, що знаходяться в музеях України і обліковані в порядку, визначеному законом. Музейний фонд України складається з

державної і недержавної частин. Пам'ятки Музейного фонду України, що є державною власністю, не підлягають приватизації.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Назвіть музу пам'яті.
2. Дати визначення поняттю «музеезнавство».
3. Що таке музеографія?
4. Назвати об'єкт і предмет дослідження музеезнавства.
5. Дайте визначення поняттю «музей».
6. Надайте дефініцію «музейному предмету».
7. Визначіть, що значить аттрактивний.
8. Надайте класифікацію музеїв за профілем.
9. Назвіть вісім функцій музеїв.
10. Поясніть значення терміну «музейний фонд України».
11. Коли святкують Міжнародний день музеїв?
12. Коли відбувається Міжнародна акція «Ніч в музеї»?

ТЕМА 2. ФОНДОВА, ЕКСПОЗИЦІЙНА ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЇВ

1. Фондова робота.
2. Експозиційна діяльність.
3. Науково-дослідницька діяльність.

Основний зміст музейної науково-фондової діяльності становлять: а) збиральницька робота і комплектування фондів; б) первинний облік (реєстрація) та наукова інвентаризація; в) каталогізація фондів та створення науково-фондового паспорта; г) створення належних умов збереження музейних фондів. Відповідальність за організацію фондової роботи покладена на головного хранителя фондів.

Основні форми комплектування: а) польові дослідження (археологічні, етнографічні експедиції); б) поточне комплектування (закупівля, подарунки).

Облік і наукова документація музейних фондів. Облік музейних колекцій:

а) *реєстрація*: фондово-закупівельна комісія музею колегіально вирішує, що брати, що ні, що в основний фонд, що в допоміжний. За підсумками засідання складається протокол. Рішення про прийняття предметів у музей приймається колегіально на засіданні фондово-закупівельної комісії із складанням протоколу. На основі цього протоколу складається акт прийому експонатів. Протягом місяця після засідання

фондово-закупівельної комісії всі
вписані у книгу надходжень.

куплені предмети повинні бути

Акти та книги вступу – юридичні документи вічного зберігання. Перед заповненням книги вступу прошнуровуються, пронумеровуються і на останній сторінці скріплюються печатками вищепоставлених організацій для того, щоб з книги не виривали листів. До актів долучаються всі супровідні документи.

Кожному предмету надається шифр – порядковий номер вступу із аббревіатурою музею. В книзі вступу обов'язково вказується шифр, номер, назва речі, опис, розміри, матеріал, стан збереження, джерело надходження і дата, якщо закуплений – вартість;

б) після первинної реєстрації у книзі вступу музейні предмети проходять *наукову інвентаризацію*. Завідувач сектору обліку має передати предмети музейним хранителям, що заповнюють інвентарні книги окремих фондових груп, які також є документами вічного зберігання і перед заповненням прошнуровуються, на останні сторінці скріплюються печатками вищепоставлених організацій для того, щоб з книги не виривали листів.

Запис до наукового інвентаря відбувається на підставі попередньо складеного інвентарного паспорта (інвентарної картки). Уніфікований паспорт експоната містить 47 ознак (№ паспорта, відомство, музей, відділ, №№ за книгами надходжень та інвентарній, дата, спосіб і джерело надходження, документи, класифікація, типологія, датування, назва, матеріал, техніка, розміри, короткий опис, стан збереження).

На цьому етапі відбувається *атрибуція музейного предмета*, тобто виявлення основних ознак, що визначають його назву, призначення, матеріал, розміри, техніку виконання, авторство, датування, географію створення і побутування. У процесі атрибуції розшифровуються написи, клейма, марки, відбувається пошук аналогів;

в) всі музейні предмети, які містять *коштовні метали і камені*, записуються у спеціальних книгах, зберігаються в сейфах під сигналізацією. Підставою для занесення цих предметів у спецкниги є Акт ювелірної експертизи (здійснюють спеціалісти Інспекції пробірного нагляду), який включає дані про вагу, пробу, лігатуру, чистоту, назву каменя (вага у каратах), що записується в інвентарну книгу. Отже, коштовні речі мають три №№: по Книзі надходжень, по групі, по спецкнизі;

г) *нанесення облікових номерів (шифру)* складається із напису скороченої назви музею, номера в книзі надходжень (їх зазначають у чисельнику), скороченої назви відділу, де предмет зберігається, та інвентарного номера (зазначають у знаменнику). Старі шифри або інші позначення закреслюються. Шифр пишуть тушшю або емалевою фарбою на

зворотному боці предмета у певному місці: для картин - у лівому верхньому кутку на підрамнику; для гравюр і малюнків - на окантовці; для скульптури - на торцях; на рукописах - олівцем зліва; на тканинах нашивають етикетку з шифром у лівому нижньому кутку; на кераміці, дереві та виробих із каменю шифр проставляють на піддоні олійною фарбою або тушшю з подальшим покриттям лаком, на меблях – на зворотному боці емалевою фарбою; на вогнепальній зброї – з внутрішнього боку спускової планки, на холодній зброї – на держаку або підвішують картонну етикетку; на шоломах – з внутрішнього боку; на металевих виробих – емалевою фарбою із зворотного боку; на природничо-історичних матеріалах чіпляють ярлички з шифрами: у гербаріях – на кожному аркуші зліва, на геологічних і палеонтологічних зразках – безпосередньо на них із зворотного боку, на фотографіях – на звороті у лівому нижньому кутку; до дрібних предметів підшивають ярлички; для сипких тіл (зерна злаків тощо) шифри ставлять на упакуванні.

Каталогізація. Науково-довідковий апарат потрібний в музеях для систематизації колекцій, підготовки пам'яток до експонування, для використання їх в науковій і освітній роботі. Як база пошуку інформації про музейні предмети він включає акти і книги надходжень, протоколи фондово-закупівельної комісії, пояснюючі записки про предмет, картотеки, каталоги, інвентарні книги, путівники. Для наукової роботи з колекціями самих лише даних інвентаризаційного обліку недостатньо, тому передбачено створення системи різноманітних *картотек*: зведені (відображають фонд у цілому); локальні (відображають частину колекції).

Найпоширеніші серед картотек:

а) *топографічна* (назва пам'ятки, її розташування (в експозиції чи у фондах), будь-яке переміщення, картки розташовують в алфавітному порядку);

б) *інвентарна* (містить повні відомості про предмети, записані в Інвентарній книзі, їх фотографію або рисунок);

в) *систематична* (опис музейних предметів і їх систематизація за певним принципом);

г) *предметно-тематична* (відомості про музейні експонати з різних джерел, які доповнюються);

д) *хронологічна* (систематизує предмети за датами подій в хронологічному порядку);

е) *іменна* (складають на видатних діячів науки, культури, мистецтва, полководців, героїв та інших ушанованих або визначних людей);

є) *географічна* та деякі інші.

Структура та складові елементи організації фондів музею.

У великих музеях головний охоронець фондів одночасно є зав. відділом, куди входять охоронці окремих груп та сектор обліку фондів. До основних напрямків фондової роботи музею належать комплектування, облік, збереження, вивчення предметів, проведення консультацій.

а) Режим зберігання фондів. Організація охорони музейних приміщень.

Музейні фонди – це колекції, що знаходяться в сховищах, експозиціях або на виставках музею. Збірки цих різноманітних предметів потребують певних умов і системи зберігання: забезпечення потрібного режиму в фондах, створення відповідних умов для збереження різних категорій пам'яток від псування або розкрадання, нагляду за станом музейних колекцій, консервації їх та реставрації. Охоронна робота розпочинається відразу ж після надходження пам'ятки до музею і її облікування. Всі колекції музею поділяють на дві групи: а) основний музейний фонд і б) фонд науково-допоміжних матеріалів.

Основний музейний фонд становлять оригінальні пам'ятки історії, природи, матеріальної і духовної культури людства. Матеріали основного фонду систематизують в історико-хронологічному порядку з дотриманням географічних зон. Наприклад, історичні музеї мають в основних фондах відділи: палеоліту, неоліту, бронзи, залізного віку тощо. У межах історичних, хронологічних і географічних груп пам'ятки зберігають ще за матеріалами: скло, кераміка, метал тощо, враховуючи при цьому їхні фізичні властивості, неоднакові вимоги щодо зберігання. Іноді в музеях використовують ще тематичну систему зберігання, відповідно до якої пам'ятки розміщують у фондах за тематикою, пов'язаною з профілем музею, його структурою або експозицією.

Фонд науково-допоміжних матеріалів зберігають окремо від основного, організуючи його за тією самою системою – в історико-хронологічному порядку з дотриманням географічних зон. Так само враховують специфіку зберігання різних матеріалів, їх особливості (наприклад, вид пам'ятки, її розміри тощо).

Окремо зберігають у музеях коштовності, фотоматеріали, рукописи, книги, створюючи для них відповідні умови та особливий порядок.

Температурний і вологісний режим – важливий чинник зберігання колекції у музейних приміщеннях, адже коливання призводять до розширення і стискання матеріалів, а, отже, – до руйнування речей. Висока температура особливо небажана для паперових документів, виробів із дерева, воску, парафіну, тканин, для одягу, килимів тощо. Низька температура згубна для олов'яних виробів, скульптури тощо. Нормальною для музейних приміщень є температура повітря в межах від +12 до +18°C, а відносна вологість - від 55 до 70% при добових коливаннях не більше за 5%.

Температуру і вологість у музейних приміщеннях виміряють термометрами, гігрометрами, гігрографами або психрометрами, які розміщують, як правило, біля входу у зали. Двічі на добу показання цих приладів заносять у спеціальний Журнал реєстрації умов зберігання. Ступінь сухості повітря у приміщенні регулюють;

б) Реставрація та консервація музейних предметів.

Згідно із Законом України «Про музеї та музейну справу» (стаття 24) консервацію і реставрацію пам'яток Музейного фонду України можуть виконувати лише спеціалізовані установи Міністерства культури України, реставраційні відділи музеїв, спеціалізовані підприємства, організації та окремі реставратори, які мають відповідний дозвіл Міністерства культури України.

в) Особливості зберігання музейних предметів в експозиції.

Повітря у приміщенні підтримують сухим і чистим. З метою захисту від шкідливих прямих сонячних променів, які руйнують насамперед матеріали органічного походження: природничі колекції – тканини, дерево, папір, шкіру тощо в експозиційних залах і фондових приміщеннях, вікна забілюють, обладнують їх шторами, використовують матові абажури на освітлювальних приладах тощо.

Для творів *станкового живопису* шкідливі підвищена вологість (спричиняє розширення дерева, набухання волокон полотна, окислення металів, пожовтіння олій, появу плісняви, псує лаки), надмірна сухість (утворюються тріщини у дереві, обсыпаються грунт і фарби), яскраве світло (вицвітають органічні фарби, змінюються мінеральні), пил, кіптява (вони забруднюють пам'ятки), комахи та інші шкідники, які руйнують дерево, папір, шкіру та інші матеріали.

Правильне зберігання станкового живопису передбачає підтримання в приміщеннях температури від +10 до +18° С взимку та від +15 до +25 °С - влітку і вологості 55-65 %. *Акварель, настель, графіку* зберігають і експонують лише засткненими.

Вироби з тканин зберігають у затемнених приміщеннях при постійній температурі (+15- +18°С) і вологості (55-65 %). Двічі на рік одяг просушують і чистять на повітрі. Плісняву знищують, витримуючи під прямими сонячними променями протягом 10-40 хвилин.

Експозиція – слово це латинське і в перекладі означає «виставлене». Будь-яка демонстрація виставлених предметів може бути названа експозицією, а виставлений предмет — експонатом.

Експозиційна робота в музеях складається з кількох етапів: а) наукова підготовка експозиції; б) складання тематико-експозиційного плану; в) добір і виготовлення експонатів; г) підготовка пояснювальних матеріалів; д) оформлення і монтаж

експозиції; е) відкриття експозиції; є) фіксація і подальше вдосконалення.

Тематико-експозиційний план – таблиця з обов'язковими розділами: а) зміст експозиції – обґрунтування та перелік назв розділів, тем, підтем; б) перелік експонатів; в) місцезнаходження експонатів; г) примітки.

Три плани показу в музеях: а) стенди, вітрини, шафи; б) поворотні шафи, турнікети, альбоми; в) “прихована експозиція” – висувні щитки, колекції, окремі предмети.

Завданням науково-дослідницької роботи музеїв є: а) глибоке вивчення історії краю, міста чи села; б) дослідження музейних колекцій та їх наукова обробка; в) опрацювання окремих тем, пов'язаних з експозицією музею; г) розробка експозицій (складання тематичних структур та тематико-експозиційних планів); д) розробка питань методики і техніки музейної справи.

Планування та організація науково-дослідницької роботи музею координується вченою радою музею. Наукові працівники систематично розробляють теми, пов'язані з експозицією або фондovими матеріалами. Наукова робота в музеях здійснюється за допомогою розвідок на місці подій, експедицій (археологічних, етнографічних, літературних тощо) або відряджень на підприємства, фабрики, заводи, різні установи.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. У чому полягає фондова робота?
2. За рахунок чого відбувається поточна комплектація?
3. Дайте визначення поняттю «фонди музею».
4. У чому полягає робота музеїв по збиранню і обліку музейних колекцій?
5. Дайте визначення поняттю «первинна реєстрація музейних предметів».
6. Що таке основний музейний фонд і фонд науково-допоміжних матеріалів?
7. Дайте визначення поняттю етикетаж.
8. У чому полягає експозиційна і науково-дослідницька робота музеїв?
9. Назвіть види науково-дослідної роботи музеїв.
10. Що значить термін «наукова інвентаризація музейних предметів»?

ТЕМА 3. КУЛЬТУРНО-МАСОВА РОБОТА МУЗЕЇВ

1. Мета та форми культурно-масової роботи музеїв.
2. Поняття музейної екскурсії. Види музейних екскурсій.
3. Етапи підготовки та методичної розробки музейної екскурсії.

Сьогодні музеї розвивають свій потенціал в культурологічному туризмі. В кожному музеї є **культурно-масовий відділ, мета якого** –

популяризація експозицій і колекцій, пропаганда знань про природу та історію суспільства, підвищення освіти широких верств населення, виховання національної свідомості. Саме в цьому відділі завідуючим відділу та екскурсоводами можуть працювати фахівці зі спеціальностей «Готельно-ресторанна справа» та «Туризм».

Форми культурно-масової роботи музеїв – екскурсії, лекції, систематичні зустрічі з відвідувачами, тематичні вечори й конференції, походи по місцях історичних подій, робота пересувних музеїв, організація пересувних виставок, участь у радіо- й телепередачах тощо.

Музейна екскурсія – це специфічна форма роботи з організованою групою відвідувачів, яка ґрунтується на зоровому сприйнятті експозиції та розповіддю про неї.

Форми організації відвідування музеїв: висвітлення роботи музею в соцмережах; складання музейних афіш (повідомлення про музей, його експозицію, найбільш значні пам'ятки, екскурсійну тематику тощо) і спеціальні, присвячені лекціям чи іншим заходам, які проводить музей; щити – на них вміщують фото цікавих експонатів музею, що можуть зацікавити і привабити відвідувачів; об'яви про музей у пасажирських поїздах, на вокзалах; радіоекскурсії та екскурсії по телевізору.

Види екскурсій: а) за змістом (тематичні, оглядові); б) за складом відвідувачів (для школярів, військових, селян, вчених тощо); в) за цільовим призначенням (навчальні, загальноосвітні, вузькоспеціалізовані); г) за місцем проведення (музейні, міські, пам'ятки природи, історичні місця тощо); д) за способом пересування (пішохідна, автобусна, комбінована). Кожний вид екскурсій має свої особливості й методики.

Оглядові екскурсії – це загальний, або наскрізний показ музею.

Тематична екскурсія – цілеспрямована розповідь на певну музейну тему.

Етапи підготовки та методичної розробки екскурсій:

- а) вивчення відповідної літератури;
- б) вивчення матеріалів експозиції;
- в) написання тексту екскурсії;
- г) проведення екскурсії;
- д) здача екскурсії спеціальній комісії з фахівців (до складу комісії, як правило, входить директор, головний зберігач фондів, завідуючий культурно-масовим відділом).

Основою роботи екскурсовода є індивідуальний текст. Такий текст кожний екскурсовод повинен скласти самостійно. Основу індивідуального тексту становить контрольний текст. Останній складається творчою групою найбільш досвідчених екскурсоводів, експертів, спеціалістів у певній галузі знань і визначає змістовні

основи індивідуального тексту. Водночас, відмінні обороти мови, послідовність розповіді, різні факти, які підтверджують те чи інше положення — індивідуальний доробок кожного “виконавця”.

Зручно користуватися індивідуальним текстом, якщо його перенести на спеціальні картки, де позначаються короткі відомості про об’єкт, основні думки розповіді, окремі цитати, історичні дати. Зазвичай до кожної підтеми готується декілька карток. Вони виконують роль конспекта екскурсії і допомагають пригадати зміст напередодні її проведення. Кожна картка має бути зручною для використання. Рекомендується робити їх невеликого розміру, приблизно на чверть аркуша формату А4 цупкого паперу. Картки нумеруються відповідно до порядку підтем, що будуть розкриті під час екскурсії і перед екскурсією відповідно впорядковуються.

Розміщення учасників екскурсії перед експозиційними об’єктами: півколом. **Для показу експонатів екскурсовод користується указкою.**

У найпростішому вигляді схема всіх екскурсій однакова: вступ, основна частина, висновок.

Вступ складається з двох частин: а) організаційної (знайомство з екскурсійною групою); б) інформаційної (коротке повідомлення про тему, тривалості та час закінчення екскурсії);

Основна частина екскурсії базується на конкретних екскурсійних об’єктах, сполученні показу і розповіді. Її зміст складається з декількох підтем, що повинні бути розкриті на об’єктах і поєднані темою. Важливим для створення екскурсії є добір експонатів таким чином, щоб розглядалися найбільш атрактивні (привабливі) музейні предмети, які допомагали б розкрити тему екскурсії, причому з певним дозуванням часу в залежності від значимості тієї або іншої підтеми в даній екскурсії. В основній частині висвітлюється текст екскурсії, який komponується таким чином, щоб розповідь про той чи інший об’єкт була співвідносною з його показом. Тобто, опис та характеристика того чи іншого експоната проводиться під час його показу екскурсантам або ж вона пов’язана з темою логічними переходами.

Висновок – повинен займати за часом 5-7 хвилин і складатися з двох частин: а) підсумок основного змісту екскурсії, висновок по темі, що реалізує ціль екскурсії. Доцільно рекомендувати літературу, яку можна прочитати по темі екскурсії додатково, особливо ті видання, які можна придбати безпосередньо в музеї; б) інформація про інші екскурсії, які можуть розширити і поглибити дану тему. А також і ті, які пропонує туристичне підприємство — партнер музею. Висновок так само важливий, як і вступ, і основна частина, адже від вдалого завершення розповіді та реклами інших екскурсій, багато в чому залежить, чи захочуть ці

екскурсанти стати постійними підшукають собі іншу.

клієнтами фірми – партнера, чи

Диференційований підхід до екскурсійного обслуговування передбачає, що програма обслуговування, тематика екскурсії мають бути орієнтовані на екскурсантів. Екскурсоводу необхідно враховувати цілі, інтереси, мотивацію, пільговість екскурсантів. Сутність, основа та принципи диференційного підходу базуються на соціально-демографічних та соціально-професійних факторах (стать, освіта, вік, національність, професійна діяльність екскурсантів; інтереси, національні та релігійні традиції, звички екскурсантів). Для підвищення ефективності музейних екскурсій, збільшення кількості відвідувачів доцільно дати турфірмі вибрати «свого» екскурсовода від музею, коли туристична фірма висловила побажання, щоб з групою туристів або туристами-індивідуалами екскурсії проводив екскурсовод від музею.

Професійна майстерність екскурсовода – це особливий вид мистецтва, який побудовано на активному використанні і вмілому поєднанні показу і розповіді; взаємодії екскурсовода та екскурсанта; використанні методичних прийомів проведення екскурсії; володінні специфічними вміннями і навичками, які притаманні даній професії.

Рівень екскурсійної майстерності залежить від рівня підготовки методичної документації; загальної ерудиції, рівня знань по темі, володіння екскурсійною методикою, культури мови, практичних вмінь і професійних навичок.

Репліка екскурсанта – це його думка про щось, причому не завжди правильна. Уникати реплік екскурсантів не слід. Існують відповідні методики «роботи» з ними. Відповідь на репліку (як реакція на думку одного з екскурсантів) повинна бути вправно вплетена у розповідь екскурсовода і не відволікати від екскурсійної теми, не ламати логіку розповіді. При всій абсурдності якоїсь репліки не слід виявляти запальність, необхідно тактовно пояснити безпідставність висловленої думки. Якщо репліка екскурсантів має характер позитивної оцінки, екскурсовод має можливість, спираючись на висловлену думку, продовжити розповідь з позицій співрозмовника, що підвищує переконливість подальшої розповіді.

Особливу роль прийоми ораторського мистецтва відіграють при відповідях екскурсовода на запитання. Адже відповіді питанням на питання або негативна оцінка самого питання («Це питання не стосується теми нашої екскурсії») – неприпустимі. У нагоді стане, наприклад, така «софістична хитрість», як відповідь «в кредит». Якщо виникає ситуація, коли екскурсоводу важко відповісти на неоднозначне питання, він не повинен говорити про це прямо. «Перенести» відповідь можна, оголосивши

аудиторії про відповідну тематичну екскурсію, або музейну експозицію, навчальні і наукові заклади, де займаються вивченням певної проблеми.

Загальноновживана рекомендація: не поспішати з відповіддю, бажано завуалювати уточненням, чи правильно екскурсовод зрозумів поставлене питання. Звичайно, допоміжну роль у запобіганні певних запитань може відіграти довідковий матеріал (карти міста, буклети з анонсами екскурсій, музеїв міста тощо) для тих, хто хоче отримати більш детальну інформацію, У жодному разі тон відповіді на запитання не повинен показувати роздратування екскурсовода. Давайце продумані, обгрунтовані відповіді, відповідайте на запитання лаконічно, ясно і по суті.

Специфіка роботи екскурсовода з іноземними туристами: необхідно якомога яскравіше представити музей та Україну: створити імідж країни через окрему екскурсію, втілити найхарактерніші риси життя народу, змалювати спосіб життя і особливості побуту, традицій через експонати музею. При відборі експонатів враховується можливість їхнього порівняння з подібними пам'ятками, які широко відомі в світі, або відбивають культуру, природні особливості країни, з якої прибули відвідувачі. Такий підхід полегшує використання прийому аналогій, який дозволяє полегшити сприйняття екскурсії. Слід звернути увагу на власні назви, поновити у пам'яті цікаві легенди, історії щодо походження географічних назв.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Назвіть два види культурно-масової роботи музеїв.
2. Дайте визначення «музейна екскурсія».
3. Напишіть, що таке оглядова і тематична екскурсія.
4. Поясніть різницю між контрольним та індивідуальним текстом екскурсій.
5. З яких частин складається музейна екскурсія?
6. В чому різниця між формальними й логічними переходами в музейній екскурсії?
7. Назвіть здібності, які необхідні для роботи екскурсоводом.
8. Хто розробляє контрольний текст екскурсій?
9. Скільки часу займає музейна екскурсія для дорослих?
10. В чому полягає диференційований підхід підчас музейної екскурсії?

ТЕМА 4. ВИНИКНЕННЯ ПЕРШИХ МУЗЕЇВ. МУЗЕЙНА МЕРЕЖА УКРАЇНИ.

1. Зародження колекціювання і виникнення перших музеїв.
2. Виникнення музеїв просто неба в Європі
3. Формування музейної мережи України

4. Стан сучасної музейної мережі України.
5. Музеї Запорізької області.

Перші прообрази музеїв існували в країнах Стародавнього Сходу і в Єгипті, про що свідчать археологічні розкопки. Перші збірки цінних речей з палаців міст Ассирії, Вавилону та Єгипту датуються III тисячоліттям до н.е. Вони склалися із золотих та срібних виробів, прикрас, коштовної зброї та речей із слонової кістки. В Єгипті в храмах у спеціальних скарбницях зберігались папіруси, наприклад, храм Пта в Мемфісі (Єгипет) – скарбниця фараона.

Мета збирання у Стародавньому світі: а) практичне значення (зброя, стародавні книги, коштовності); б) естетичні міркування; в) колекції піднімали престиж їх власника в соціальній ієрархії; г) свідчили про приналежність власника зібрання до певних владних структур.

Поняття «**колекціонування**» в обіг впровадив римський оратор **Марк Тулій Цицерон**. На віллах римської знаті, у палацах збирались колекції картин, скульптур у великих коридорах – галереях.

Мюнц-кабінети виникали у кожному європейському палаці, де зберігались стародавні монети, медалі, жетони, античні вазы; натур-кабінети – зібрання природничих колекцій. У кунсткамерах зберігались твори мистецтва.

У XIX ст. публічність музею розуміється як можливість демонстрації цінних предметів у публічних місцях, хоча часто ця демонстрація мала досить обмежений характер. Музеї відкриваються для огляду експозицій спочатку з височайшого дозволу правителів, оскільки вони були частиною королівських та царських палаців.

1759 р. – Британський національний музей урочисто відкрився для відвідувачів (через шість років після заснування).

1793 р. – Лувр став доступним для відвідувачів в рік свого заснування.

1852 р. – Ермітаж відкрився для відвідувачів (через 88 років після заснування колекції).

Відкрились для відвідувачів в 1855 р. Дрезденська картинна галерея, 1872 р. – Музей Метрополітен (заснований у 1870 р.).

Залишається суперечливим питання про те, де і коли виник перший **музей просто неба**. Більшість музеєзнавців сходяться на тому, що першим був **Скансен** (Швеція), а дата його створення – жовтень 1891 р. Концептуальною основою Скансена є ідея **Артура Хазеліуса** (1833-1901 рр.), його засновника, про взаємодію культури і природи. Концепція нового музею швидко знайшла відгук у

Фінляндії, Північній Німеччині, Нідерландах, Бельгії та Данії. Процес створення музеїв просто неба не торкнувся південних районів Європи. Це залежало, на думку зарубіжних музеєзнавців, від практичних можливостей самих будівель.

В Україні створення музеїв просто неба відбувалося у 60-70-ті рр. ХХ ст. Одними з найвідвідуваніших скансенів України є Музей народної архітектури та побуту «Шенченківський гай» у Львові (150 тис. відвідувачів на рік) та Музей народної архітектури та побуту України в Києві (250 тис.).

На початку ХІХ ст. були створені перші музеї в Україні, що було зумовлено зацікавленням пам'ятками місцевої старовини, успіхами археології, діяльністю плеяди вчених, меценатів і колекціонерів.

Миколаївський історичний музей (1809 р.) – перший музей в Україні, заснований на предметах з античного міста Ольвії.

Сьогодні за кількістю в Україні перше місце займають комплексні музеї (38%), друге – історичні (33%), третє – літературні (8,64%), четверте – художні (6,9%), п'яте – мистецькі (5,59%), шосте – інші разом – природничі, галузеві та інші (7,56%).

Комплексні музеї – це музеї, колекції яких документують соціально значущі феномени, які відносяться до різних профільних дисциплін: гуманітарних та природничонаукових дисциплін в краєзнавчих музеях, лише гуманітарних – в історико-художніх, літературно-художніх, природничонаукових дисциплін в музеях науки і техніки, політехнічних музеях. Власне комплексними музеями вважають музеї-садиби, музеї-заповідники, музеї-палаці, музеї під відкритим небом, музеї з історичним інтер'єром. В Україні найбільш поширений вид комплексного музею – краєзнавчий. Краєзнавчі музеї збирають колекції з природи, економіки, історії, культури певного адміністративно-регіонального регіону, населеного пункту.

В Україні серед найвідвідуваніших домінують комплексні та історичні музеї, для порівняння в Західній Європі – художні, а Північній Америці – науково-технічні та природознавчі музеї. Це можна пояснити інтересом українців до власної історії та поширеністю подібних музеїв в країні.

Національний музей історії України (м. Київ, 800 тис. музейних предметів), його філіал – Музей історичних коштовностей України (56 тис. музейних предметів), щорік відвідують 400 тис. осіб.

Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник – найбільший музейний комплекс України, де зосереджено 144 споруди, 122 з яких – пам'ятки історії і культури. Серед них – 2 унікальних

підземних комплекси, храми, пам'ятки архітектури XI – XIX ст., виставкові приміщення. Близько 1 млн. відвідувачів та 5 млн. паломників щорічно.

У 1990 р. архітектурний ансамбль Лаври у стилі українського бароко увійшов до Списку пам'яток всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО.

У Близьких печерах починають моці 73 печерських подвижників, які були не простими ченцями, а визначними людьми, серед них –перший історик Нестор Літописець, лікар безмездний Агапіт, засновник першої монастирської лікарні Никола Святоша, перший руський іконописець Аліпій, дванадцять греків-будівничих і іконописців Успенського собору, билинний богатир і чернець Ілля Муромець.

На колокольні Успенського собору – одна з найкращих оглядових площадок м. Києва.

Останки богатира **Іллі Муромця** зберігаються в печерах Києво-Печерської лаври. Ріст богатиря досягав 177 см, тоді як середній ріст в ті часи був 164-166 см, сліди на кістках свідчать про розвинуті м'язи. Встановлений був вік – 40 – 45 років, в ті часи вік старця, причина смерті – глибока рана в області грудей. Час смерті – XII ст. Судмедексперт С.Нікітін створив скульптурну реконструкцію погруддя Іллі Муромця.

Національний заповідник «Софія Київська» є одним з найбільших музейних комплексів України. Заповідник було створено у 1934 р. Софійський собор разом з ансамблем монастирських споруд XVIII ст. занесено до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. 400 тис. відвідувачів щорічно.

Національний музей історії України у Другій світовій війні було відкрито у 1980 р. Щорічно близько 1 млн. відвідувачів. За розміром – більше 10 га та значенням колекцій – більше 400 тис. музейних предметів – один з найбільших в Україні. На двох оглядових площадках скульптури «Батьківщина-мати» (висота з постаментом 102 м, самої скульптури – 62 м) можна побачити красиви Києва. До комплексу входить скульптура «Батьківщина-мати», музей, площа з алеєю міст-героїв, на виставці бойової техніки можна сісти до транспортного літака Лі-2, гелікоптера Мі-24В, реактивного винищувача МіГ-23.

Національний художній музей України було відкрито 1899 р., його будівля є архітектурною пам'яткою національного значення – «Будинком зі львами» архітектора В.Городецького при участі скульптора Е.Саля. Музей володіє 40 тис. музейними предметами – це найбільш репрезентативне зібрання вітчизняного образотворчого мистецтва в Україні та світі – шедеври українського живопису, скульптури і графіки від часів Київської Русі до сьогодення. 700 тис. відвідувачів щорічно.

Музейний фонд Запорізької області має виняткову історичну й художню цінність і є невід'ємною складовою частиною культурно-історичного надбання України. В Україні на 2019 р. було зафіксовано 574 державних музеїв, із них 23 (3,78%) державних музеїв і заповідників було розташовано на території Запорізької області. В області до реєстру пам'яток національного культурного надбання занесено 3 заповідники: Національний заповідник «Хортиця» (до війни 250 тис. відвідувачів, з початком війни та реекспозиції Музею історії запорозького козацтва не більше 110 тис.), Національний історико-археологічний музей-заповідник «Кам'яна Могила» (25 тис.), Державний історико-архітектурний музей-заповідник «Садиба Попова» – 8 тис. щорічно.

Структурними підрозділами **Національного заповідника «Хортиця»** є Музей історії запорозького козацтва, Культурно-історичний комплекс «Запорозька Січ», Реставраційний павільйон «Дніпровська флотилія 1735-1739 рр.

Реставраційний павільйон «Дніпровська флотилія 1735-1739 рр. було створено на основі двох кораблів, піднятих із дна Дніпра в районі о. Хортиця. В 1739 р. на Хортиці базувалося близько 400 кораблів Дніпровської флотилії. Частина з них затонула під час паводку. Збережений на дні під піском корпус козацької чайки було виявлено в 1998 р., і рік по тому судно було піднято на поверхню. У 2007 р. підняли виявлену там же бригантину – судно часів російсько-турецької війни XVIII ст. завдовжки 17,5 метрів і висотою 3,5 метри. Судно вміщало команду з 50 осіб і було оснащено 4 гарматами, ходити могло на веслах і під вітрилом. Знахідки було законсервовано й поміщено в реставраційний елінг. На Хортиці поряд із музеєм створено **Культурно-історичний комплекс «Запорозька Січ»** – анімаційно-туристичний проект. 14 жовтня 2004 р. відбулася урочиста закладка комплексу. Комплекс складається з внутрішнього Коша, оточеного земляним валом, ровом і засікою та торгово-ремісничого Передмістя. Мета комплексу – відтворити архітектуру та інтер'єри козацького житла (курінь та будинок кошового отамана), офіційних та освітніх установ (військової канцелярії та січової школи).

У 2008 р. історико-археологічний музей-заповідник **«Кам'яна Могила»**. Комплекс заповідника, розташований на території 15 гектарів, – унікальна пам'ятка стародавньої історії, культури і природи. В його гротах і печерах зосереджено петрогліфічні зібрання – зразки первісного мистецтва. У складі заповідника функціонує музей «Первісне мистецтво» та лапідарій-пагорб «Кам'яна Могила». В них експонується понад 3 тис. стародавніх малюнків – від періоду пізнього палеоліту (10–16 тис. років до н. е.) до епохи бронзи і більш пізнього часу.

У 68 гротах і печерах зосереджено велику кількість петрогліфічних комплексів – унікальних зразків первісного мистецтва. Більше ніж 3 тисячі малюнків, починаючи від кам'яного віку до епохи бронзи і більш пізні, утворюють унікальну галерею. Є в цій «галереї» грот Бика, на плитах якого зображено запряжених биків, плита «слідів» із малюнками людських стіп (причому парних немає), «кінські» плити із зображенням коней з першими в Європі вершниками на них, а також окремі петрогліфи візків, човнів, диких тварин, солярних знаків, сцен полювання й багато іншого.

Пам'ятка архітектури другої половини XIX ст. палацово-парковий ансамбль «Садіба Попова» (м. Василівка Запорізької області) входить до «Державного реєстру нерухомих пам'яток України національного значення». Створення заповідника відбулося завдяки діяльності місцевого історико-культурного товариства «Спадщина». До складу **Державного заповідника «Садіба Попова»** входять два комплекси: історичний та архітектурний. Обидва комплекси є цінними пам'ятками історії та культури.

До історичного комплексу входить «Садіба поміщика періоду освоєння Дикого поля», яка складається із 4-х споруд кінця XVIII – 30-х рр. XIX ст.: житловий будинок поміщика (1790 р.), корівник (1835 р.), молочарня (цех переробки молока, 1836 р.), погріб (30-ті рр. XIX ст.).

Архітектурний комплекс (залишки палацового комплексу) складається з трьох флігелів (східний, західний та північний), оглядової башти, каретного двору, конюшні, будівлі електростанції та майстерні, головної башти зруйнованого палацу, що збереглася до цього часу.

Серед музейних установ області особливим багатством колекцій відзначається **Запорізький обласний краєзнавчий музей** (більше 110 тис. музейних предметів). Краєзнавчий музей було засновано в грудні 1921 р. з ініціативи відомого краєзнавця, археолога, етнографа і фольклориста Я. П. Новицького. Археологічна колекція Запорізького обласного краєзнавчого музею є найбільшою серед обласних музеїв України. Особливий інтерес становлять унікальні пам'ятки доби бронзи та скіфського часу, періодів черняхівської культури та середньовіччя. Серед реліквій козацької доби – клейноди, холодна та вогнепальна зброя, корабельні гармати та якорі, побутові речі запоріжців.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Хто ввів до наукового обігу термін «колекціонування»?
2. В якому регіоні Стародавнього світу були засновані перші музеї?
3. Що значить в перекладі з грецької «музейон»?
4. Що таке «скансен»?
5. Коли і де був заснований перший музей в Україні?

6. Які предмети зберігались в кунст-камерах, мюнц- та натур-кабінетах?
7. Як називається перша панорама, створена на території Російської імперії?
8. Яке місто Було музейним центром на західноукраїнських землях?
9. Де був заснований перший університетський музей?
10. Назвіть два історико-культурні заповідники в 20-і рр. XX ст.?
11. Де було засновано музей-заповідник на могилі Т.Шевченка?
12. Де діє музей-заповідник М.Гоголя?
13. Де було відкрито Музей Котляревського?
14. Назвіть історико-культурні заповідники Запорізької області.
15. Перелічте приватні музеї Запорізької області.
16. Яка щорічна відвідуваність об'єктів Національного заповідника «Хортиця»?
17. Чим виділяється історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила»?

ТЕМА 5. ЛУВР - НАЙВІДВІДУВАНИШИЙ МУЗЕЙ У СВІТІ

1. Рейтинг провідних музеїв світу.
2. Музейний менеджмент Лувру.
3. Музей Лувр: а) будівля Лувру; б) особливості формування музейних колекцій; в) світові шедеври.

За даними 2015 р. туристи щорічно витрачають **3,6% на музейні послуги**, 20,3% – на транспортні послуги, послуги розміщення – 20,7%, послуги харчування – 19,9%.

Рейтинг провідних музеїв світу за 2018 р.:

1. Лувр (Париж) 10,2 млн.
2. Національний музей Китаю (Пекин) 8,6 млн.
3. Музей Метрополітен (Нью-Йорк) 6,95 млн.
4. Музеї Ватикану (Ватикан) 6,75 млн.
5. Тейт Модерн (Лондон) 5,86 млн.
6. Британський музей (Лондон) 5,8 млн.
7. Національна галерея (Лондон) 5,7 млн.
8. Національна галерея мистецтва (Вашингтон) 4,4 млн.
9. Ермітаж (Санкт-Петербург) 4,2 млн.
10. Музей Вікторії і Альберта (Лондон) 3,97 млн.

Причин відвідати Лувр:

1. Лувр – це музей №1 в світі, колекція Лувру об'єднує такі світові шедеври як “Джоконда”, Ніка Самофракійська, Венера Мілосська.

2. Лувр – чудова архітектурна споруда: середньовічна фортеця, потім палац королів Франції – свідчить про вісім століть історії Франції.

1. У культурному плані, це, без сумніву, одне з найбільш престижних колекцій Франції в світі.

2. Щороку тимчасові виставки, музеографічні праці та шедеври широко представлені в засобах масової інформації.

3. Лувр пройшов модернізацію з 1981 по 2004 р. за проектом Великий Лувр, що подвоїло виставочні площі і кількість його відвідувачів за 12 років. У 2008 р. 8,5 мільйонів осіб відвідали його експозиції.

4. З 100 % відвідувачів Лувру 64 % складають іноземні туристи, серед яких 22 % американців, 50 % європейців, 11 % азіатів.

5. Представляючи свої надбання в музеях всього світу, Лувр бере участь у більшій частині великих виставок, організованих у столицях.

6. Музей регулярно організовує виставки своїх колекцій за кордоном (у Японії, США, Тайвані, Бразилії, Австралії, Китаї).

9. 53 % щорічного бюджету надходить з його власних джерел (автомат для видачі коштів з рахунку, оренда площ, меценатства, вивозу виставок).

10. Лувр – перша культурна установа, яка уклала з державою Контракт цілей і засобів на 2003-2005 рр., продовжений Контрактом досягнень за 2006-2008 рр. Цей контракт став теперішнім хребтом способу менеджменту музею з цілями, що припускають послідовне керування та відповідальні зміни за показниками.

Відвідуваність близько 9 млн. осіб щорічно. **Лувр** – це художній музей, який було відкрито в 1793 р. у Парижі для широкої публіки в результаті перетворень Великої французької революції. Основу музейного фонду музею становлять королівські збірки, націоналізовані колекції монастирів, церков та знатних сімей; трофеїв, привезених з інших країн в результаті походів Наполеона та ін. Відвідувачів до музею в першу чергу приваблюють статуї Ніки Самофракійської, Венери Мілосської та картина «Джоконда» («Мона Ліза») Леонардо да Вінчі, тому Лувр ще називають «музеєм трьох жінок».

Лувр має три крила, а також чотири рівня (не рахуючи підземного, де розташовані гардероб, каси та розміщена інформація). Перший і другий рівні називаються відповідно «ре-де-шосе» та «антресоль», а третій і четвертий – першим та другим поверхами. Департаменти – це розділи експозиції, яких нараховується сім: живопис, графіка, скульптура, прикладне мистецтво, а також старожитності – східні, грекоримські та

давньоєгипетські.

Ці департаменти займають три крила будівлі (маючи власні ім'я – Ришельє, Денон, Сюлії).

Діамант «Регент» був знайдений у 1698 р. в Індії, огранений у Великобританії на початку XVIII ст., має 140,64 метрич. карата.

Ніка Самофракійська. Статуя, Самофракія, елліністичний період, приблизно 190 р. до н. е. Мармур, висота 328 см. Крило Денон, другий поверх, в античному залі, статуя Ніки Самофракійської стоїть на високому постаменті на площадці великих сходів, що розходяться по обидві сторони. Спрямована вперед фігура Ніки мовби протистоїть зустрічному вітру. Ніку зображено з розгорнутими крилами і встановлено на носу корабля на честь перемоги в морській битві. Свого часу крилата богиня перемоги вінчала святилище грецького острова Самофракія в Егейському морі. Прекрасне зображення крилатої діви в одягах, що розвіваються, яка злетіла з небес на ніс корабля, що став постаментом для чудової статуї. Статую зроблено з парийського мармуру, корабель – із сірого лартийського мармуру (Родос), праве крило – гіпсова реконструкція. Голова й руки статуї відсутні.

Венера Мілосська – найвідоміше зображення античної богині любові у світі. Мілос, елліністичний період, приблизно 100 р. до н. е. Мрамор, висота 202 см.

«Мона Ліза» або Портрет Лізи Герардіні дель Джокондо або Джоконда, приблизно 1503 – 1506 рр. Леонардо да Вінчі. Масло, дерево, 77 x 53 см. Леонардо да Вінчі – флорентийський майстер «сфумато» – прийому зм'якшення обрисів фігур і предметів, що дозволяє передати повітря, що їх огортає. Художник писав картину за замовленням флорентійського банкіра Франческо делла Джокондо портрет його дружини Мони Лізи. Цілком розвинена фігура її була досконалою, особливо досконалої форми були її випестувані руки. Що було в ній чудово, так це простота й природність. Над цим порівняно невеликим портретом Леонардо да Вінчі працював 4 роки. «Мені вдалося створити картину дійсно божественну», – так сказав сам майстер про свій здобуток.

Мадонна з дитиною та юним Іоаном Хрестителем, або Прекрасна садівниця, 1508 р. Рафаель Санті. Масло, дерево, 122x80 см. Мадонна, схожа на просту селянку або садівницю, сидить на великому камені, її обличчя виділяється на фоні неба і ніби обрамлено хмарами. Дуже простий пейзаж, галявина з рідкими квітами, тонкі дерева, пагорби, удалині село. Але все пов'язується з жестами та поглядами. Піднявши очі на мати та спираючись на неї, дитина Ісус намагається взяти книгу, в якій означений час його жертви. Стоячий на коліні святий Іоан повернувся до Ісуса і подає йому хрест. У м'яких спокійних формах звучить передвістя Страстей Христових.

Портрет Бальдассаре Кастильоне, 1514 – 1515 рр. Рафаель Санті. Масло, холст, 82 x 67 см. Крило Денон, другий поверх, зал 6. Створюючи портрет дипломата, високого ерудита та поета, художник, певно, хотів прославити його праці. Невимушена поза, скромне сполучення відтінків та тканини, легкий мазок, який місцями захоплює світло і сковзас по холсту. Обличчя добре освітлене, сам персонаж знаходиться на рівні очей глядача.

Шлюб в Кані Галілейській, 1562 – 1563 рр. Веронезе, Паоло Кальярі. Масло, холст, 677 x 994 см. Крило Денон, другий поверх, зал 6. «На третій день був шлюб в Кані Галілейській, і мати Ісуса була там. Були також звані Ісус і його учні на шлюб. І не вистачило вина», Ісус перетворив воду у вино, і так здійснилось перше диво. Беручи за основу цей епізод з Євангелія, художник написав велике полотно, призначене для трапезної венеціанського аббатства Сан Джорджіо Маджоре, проявляючи свою майстерність у зображенні простору та гаммі кольорів. На докори у надмірній пихатості та розкоші в ущерб біблійській простоті, Веронезе звернувся до творчої вільності: “Ми, художники, робимо так само вільно, як і поети, і безумці”. Він зобразив Ісуса в оточенні людей свого часу, одягнених у венеціанський та турецький одяг, помістив на полотні блазнів і псів, непристойні деталі, пише на передньому плані групу музикантів: чоловік у червоному грає на контрабасній віолі, зправа від нього лежить футляр, чоловік у білому і той, хто сидить за ним, грають на віолах; в глибині музикант дує в корнет, а зліва чоловік у тюрбані грає в духовому інструменті.

Свобода, ведуча за собою народ, або Свобода на барикадах. 1830 р. Ежен Делакруа. Масло, холст, 260x325 см. Делакруа написав велику картину, присвятивши її трьом дням липневої революції 1830 р., під час яких був скинутий Карл X. Художник зобразив алегорію союзу між буржуазією, представлену на картині молодим чоловіком у циліндрі, і народом, який його оточує. Чітким сілуетом на фоні світлого неба піднімається молода жінка, що персоніфікує Свободу; її оголені груди символізують звільнення від монархії і проголошення республіки. Високо над головою вона тримає французький національний прапор. Погляд героїні полотна спрямований на чоловіка у циліндрі з вінтовкою, який представляє буржуазію; зправа від неї хлопчисько, який розмахує пістолетами, – це Гаврош, народний герой паризьких вулиць.

Пліт «Медузи», 1819 р. Теодор Жерико. Масло, холст, 491 x 716 см. Художник дозволив собі вознести просту подію до висоти, відведеної для історичного живопису, використав різкі контрасти, густий мазок, коричневі та зелені відтінки у зображенні тіл.

Успіння Богоматері, 1605-1606 рр. Караваджо,
Мікеланжело Мерізі. Масло, холст, 369х245 см. Померла проста жінка з народу і лише тонкий німб вказує на те, що це Богородиця.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Які музеї входять до 10 найвідвідуваніших у світі за рейтингом?
2. В якому столітті була побудована фортеця, яка стала королівською резиденцією, а пізніше музеєм?
3. Назвіть картини Рафаеля в Луврі.
4. Найбільша картина Давида в Луврі.
5. На якій картині Жарико зображена корабельна аварія.
6. Найпопулярніша картина в Луврі.
7. Назвіть картини Леонардо да Вінчі.
8. Назвіть картину Караваджо.
9. Як називається алмаз, виставлений в Луврі?
10. Як називається картина Делакура, де зображено жінку, яка символізує Францію.
11. Назвіть 3 сектори в будівлі музею.

ТЕМА 6. НАЙВІДОМІШІ МУЗЕЇ СВІТУ

1. Британський національний музей.
2. Дрезденська картинна галерея.
3. Метрополітен-музей.
4. Ермітаж.

Британський національний музей – найстаріший музей світу, заснований декретом англійського парламенту у **1753 р.** та відкритий для огляду у 1759 р. Початок Британському національному музею було покладено приватною особою – сером Гансом Слоаном, який в запропонував парламенту купити його наукову колекцію за 20 000 фунтів стерлінгів. Покладені в основу музею колекції були куплені не на державні кошти, а на прибуток від національної лотереї. Під час її проведення був зібраний фонд в 300 000 фунтів стерлінгів. На відміну від Лондонської національної галереї, де зберігається зібрання європейського живопису, в Британському музеї живописної експозиції немає, однак він володіє однією з великих колекцій малюнків та гравюр, серед них Леонардо да Вінчі, Рафаель, Мікеланджело, Дюрер, Рембрандт.

У Британському музеї зберігаються скульптури афінського храму **Парфенон (Мармур Ельджина)**. В 1814 – 1815 рр. парламент купив у лорда Ельджина мармури афінського Парфенона.).

Серед експонатів можна побачити «Людину з Ліндоу» – збережене тіло людини епохи заліза (300 – 100 рр. до н.е.). У 1984 р. в торф'яному болоті на північному заході Англії було виявлено тіло людини, на момент смерті чоловіку було 25 років, зріст сягав 168 см і вага 60-65 кг. За життя чоловік не займався фізичною працею, його мускулатура була розвинута рівномірно, а нігті були акуратно обстрижені, що може свідчити про знатне походження. Вірогідно, одяг зітлів, зберіглась лише пов'язка з лисячого хутра. «Людина з Ліндоу» зустріла насильницьку смерть: його череп було проломлено, а горло було перерізано. На шії була затягнута тонка, плетена з шкіри мотузка. Вважають, що чоловік загинув підчас жертвоприношення друїдів. Його остання їжа складалась з печених зерен пшениці та ячміння, пилка омели, яку вважали свячною рослиною у друїдів.

Мистецтво Стародавнього Єгипту займає найбільшу частку в постійних експозиціях Британського музею. Тісім галерей, де воно демонструється, можуть одночасно показати тільки 4% (110 тис. експонатів) найбільшої в світі єгипетської колекції, яка знаходиться за межами Єгипту. Найбільш багатий розділ єгипетської колекції – монументальна пластика Нового царства (XVI-XI ст. до н.е.): гранітна голова Тутмоса III, дві Фігури Аменхотепа III з чорного граніту, скульптура фараона Рамсеса II, кам'яні саркофаги, статуї богів.

У єгипетській колекції зберігаються папіруси, на яких записані літературні та богословські твори, релігійні гімни, наукові трактати, юридичні документи. Одним з найвідоміших папірусів є **Книга мертвих** – зведення магічних заклинань, який складається з більше ніж 180 розділів. «Книга мертвих» виставлена посередині північної єгипетської галереї на щиті довжиною 4 км.

В музеї зберігається найбільше зібрання мумій та саркофагів за межами Каїру, 140 з них виставлені в окремому залі. Тут знаходиться мумія, якій приписують загадкову згубну силу. За написами на трьох стрічках, якими увита ця мумія, вчені встановили, що вона належала верховній жриці храму бога Амона-Ра в Фівах в XIV ст. до н.е. Трагічними подіями супроводжувалось перенесення саркофагу жриці в Європі для супроводжуючих її осіб та для тих, хто безпосередньо її торкався.

А також колосальні статуї єгипетських богів і фараонів, мумії, гробниці, знаменита на весь світ бальзатова плита – **«Розеттський камінь»** (195 рік до н. е.), який дав ключ до розшифрування єгипетських ієрогліфів. знайдена французькими солдатами в 1799 р. поблизу м. Розетта. Після поразки французів у Єгипті в 1801 р. британська армія конфіскувала більшу частину стародитностей, зібраних французькими вченими, які знаходились при армії Наполеона. В 1803 р. ця колекція була передана Британському музею, зокрема Розетський камінь. Завдяки напису на камені, який двічі

повторює текст різними системами писемності та перекладом на грецьку мову Жан-Франсуа Шампольон (1790 – 1832) розшифрував єгипетські ієрогліфи. Завдяки цьому відкриттю стало можливим прочитати численні древньоєгипетські надписи. Так Розетський камінь увійшов в історію.

Тут же знаходиться «**Абидоська скрижаль**» – осколок великої стели з храму Сеті I в м. Абидос, на якій висічено список правлячих Єгиптом фараонів, цей камінь допоміг з'ясувати єгипетську хронологію впродовж 3 тис. років.

В Британському музеї зберігається **найбільша в світі колекція годинників** – кріпосний годинник Страсбурга (1589), годинник в виді корабля з Праги (1580), серія золочених настільних годинників (XVI – XIX ст.), карманні, камінні, настінні та ін.

Довідкова інформація: музей працює з 10.00 до 17.30, вхід вільний. Вхід у всі постійні експозиції безкоштовний. Лише тільки Розетський камінь щорічно приносить прибуток приблизно 27 млн. доларів за рахунок продажу сувенірів з його зображенням. Головним чином завдяки приватним пожертвуванням музей поповнює свої колекції. З 1926 р. музей видає щоквартальний журнал «British Museum Quarterly».

Дрезденська картинна галерея або Галерея старих майстрів – всесвітньо відома колекція картин від Відродження до барокко. Ця галерея створювалась як закрите королівське зібрання, яке стало згодом публічним музеєм.

В XIX в. Готфридом Земпером був спроектований сучасний будинок галереї, що входить в ансамбль Цвингера. Будинок Галереї був побудований в 1855 р. Підчас Другої світової війни будинок Галереї одержав значні ушкодження під час бомбардування міста у лютому 1945 р. Більшість картин була вивезена й не постраждала. Після війни зібрання Дрезденської галереї були перевезені на реставрацію до Радянського Союзу. З червня 1956 р. шедеври були повернуті місту Дрездену (перед цим вони були показані на виставці в Москві). Цвингер був відновлений і відкрив двері для відвідувачів в 1960 р. З 1988 по 1992 р. будинок Галереї реконструювався.

Перлиною зібрання є «**Сикстинська Мадонна**» **Рафаеля**. Була придбана у 1754 р. за близько 20 000 цехінів (70 кг золота). Розмір: 265×196 см. Є одним з найвідоміших творів італійського Ренесансу. Виконана ця картина близько 1512-1517 рр. на замовлення церкви світого Сикста П'яченці, звідси і її назва.

Метрополітен-музей в Нью-Йорку – один з провідних музеїв світу та найбільший художній музей США. Заснований в 1870 р. і формувався за рахунок дарунків і пожертвувань окремих громадян. У колекції представлено твори художників різних мистецьких шкіл. Світовими

шедеврами музею стали картини **«Автопортрет» Рембрандта, «Мадонна з дитиною та святою Анною» Дюрера, «Портрет Філіппа IV» Веласкеса.**

В 1887 р. Кетрин Лорилард Вулф заповіла музею 143 картин сучасних художників і кошти, на які були придбані картини **Ренуара «Мадам Шарпантьє з дітьми», Гойї «Бій биків», Делакруа «Викрадення Ревекки», Домьє «Дон Кихот».** В 1889 р. Ервин Дзвіс подарував музею картину імпресіоніста **Мане «Жінка з папугою».**

Державний Ермітаж — один з найбільших художніх музеїв світу. Ermitage – у перекл. з фр. місце самоти, келія, притулок пустельника – найбільший у Росії й один з найбільших у світі художніх і культурно-історичних музеїв. У 1764 Ермітаж був заснований Катериною II, коли у нещодавно побудований Зимовий палац доставили колекцію з 225 картин з Берліну. Мистецькі колекції — полотна голландських і фламандських художників, античну скульптуру збирав ще Петро I. У складі колекцій **Ермітажу** є світові шедеври – полотна **Рафаеля «Мадонна Конестабіле», Леонардо да Вінчі «Мадонна Бенуа», Рембрандта «Давид та Іонафан».**

До структури Ермітажу входять Зимовий палац – колишня парадна резиденція російських імператорів, будинок Малого, Старого й Нового Ермітажей, Ермітажний театр і Запасний будинок. У музейний комплекс включений палац Меншикова й східне крило будинку Головного штабу, реставраційно-зберігаючий центр «Старе Село» і музей Імператорського порцелянового заводу.

Коливанська ваза. Майстри Коливанської гранувальної фабрики працювали над вазою протягом чотирнадцяти років і закінчили її в 1843 р. З величезної брили сіро-зеленої яшми за малюнком архітектора Авраама Мельникова видовбувалася, вирізалася величезна ваза призначена для імператорської скарбниці. Щоб доставити до Петербургу дорогоцінний вантаж з Алтаю, знадобився візок, у яку впрягли 160 коней. Покладена на спеціально спроектовані вози, ваза спочатку вела свій шлях з Барнаулу до Петербургу по ріках Чусова, Кама, Волга, Шексна. У Зимовому палаці ваза зайняла спеціально побудований для неї зал, що став називатися Залом великої вази. А саму вазу стали називати Коливанською за місцем її виготовлення.

Висота Коливанської вази більше 2,5 метрів, а розмір овальної чаші 5х3,25 метри. Яшма – один з найбільш твердих кольорових каменів. Незважаючи на достаток дрібних тріщин у гігантській брилі, які були забиті митецькими вставками, ваза вийшла на славу.

Мистецькі колекції – полотна голландських і фламандських художників, античну скульптуру збирав ще Петро I. До числа кращих добутків венеціанської школи відноситься «Юдифь» Джорджоне.

У Росії, тільки Ермітаж має картини Леонардо да Вінчі, двома з дошедших до наших днів з 12-14 його мальовничих добутків. Це «Мадонна із квіткою» («Мадонна Бенуа», 1478) і «Мадонна Литта» (між 1480-1491).

Рафаель Санті представлений також двома роботами – «Мадонною Конестабиле» (між 1502 – 1503) і «Святим сімейством» (1506 р.). Із творчістю Рафаеля знайомлять і копії прославлених фресок ватиканської галереї – знаменитих «Лоджій Рафаеля», виконані наприкінці XVIII століття за замовленням імператриці Катерини II.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Назвіть шедеври Дрезденської галереї.
2. Коли був заснований Британський музей?
3. Що таке «Людина Ліндоу»?
4. Завдяки напису на якому експонаті було розшифровано єгипетські ієрогліфи?
5. На якому музейному предметі висічено список правлячих фараонів у Єгипті?
6. Яке диво світу виставлено в Британському музеї?
7. Що вивіз з Оттоманської імперії лорд Ельджин і продав музею?
8. Яка найбільша в світі колекція зберігається в Британському музеї?
9. Що значить слово «Ермітаж» у перекладі з французької?
10. В якому році і ким було засновано Ермітаж?
11. Скільки будинків займає Державний Ермітаж?
12. Скільки становить висота Коливанської вази?
13. Яка з картин Леонардо да Вінчі зберігається в Ермітажі?
14. Коли був заснований Музей Метрополітен?
15. За рахунок чого формувався Музей Метрополітен?
16. Назвіть картини Музею Метрополітен.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белікова М.В. Основи музеєзнавства. Навч.осіб. для студентів вищих навчальних закладів / М.В. Белікова, В.М. Зайцева; Запорізький національний технічний університет. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2015. – 180 с.
2. Лувр. Париж // Великие музеи мира. – 2016. – №2. – С.1 – 159.
3. Основи музеєзнавства: навч. посіб. / О.В. Виноградова, В.Г. Дарчук. – Львів: Магнолія, 2012. – 185 с.
4. Салата О.О. Основи музеєзнавства. Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О.О. Салата. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 164 с.
5. Якубовський В.І. Музеєзнавство: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / В.І. Якубовський. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 352 с.
6. Белікова, М. В. Аналіз специфіки надання музейних послуг [Текст] / М.В.Белікова // Історія гостинності в Україні: стан і тенденції розвитку: монографія/ колектив авторів; за загал. ред. проф. В.М. Зайцевої; Запорізький національний технічний університет. – Запоріжжя, 2017. – С.5 – 17.
7. Белікова, М. В. Запровадження інноваційних технологій в музеях України / М.В. Белікова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. № 43. – С.302 – 306.
8. Белікова М.В. Культурно-історичні ресурси Запорізької області та їх характеристика / М.В.Белікова // Актуальні проблеми та перспективи розвитку туристичного і готельно-ресторанного бізнесу в Запорізькому регіоні. Монографія / колектив авторів; за заг. ред. проф. В.М.Зайцевої; Запорізький національний технічний університет. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2012. – С.87-132.
9. Белікова, М. В. Розвиток соціально-культурного сервісу музеїв України: досвід та практика / М.В.Белікова // Музейний Вісник. – 2013. – Випуск 13/2. – Запоріжжя, 2013. – С.13 – 19.
10. Белікова М.В. Світові шедеври європейського живопису та їх вплив на відвідуваність художніх галерей / М.В.Белікова // Можливості та розвиток сучасного туризму: світовий та національний досвід: монографія / колектив авторів; за загал. ред. проф. В.М. Зайцевої; Запорізький національний технічний університет. – Запоріжжя, 2014. – С.115-126.
11. Белікова М.В. Управління розвитком музеїв як складової туристичної інфраструктури / М.В.Белікова // Сучасні тенденції в економіці та в управлінні: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної

конференції (м. Запоріжжя, 15 – 16 грудня 2017 р.) / Східноукраїнський інститут економіки та управління. – Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2017. – С.8 – 10.

12. Великі музеї світу: у 30 т. – Т.1. Державний Ермітаж. Частина 1. – К.: ПрАТ «Комсомольська правда – Україна», 2012. – 96 с.

13. Великі музеї світу: у 30 т. – Т.1. Державний Ермітаж. Частина 2. – К.: ПрАТ «Комсомольська правда – Україна», 2012. – 96 с.

14. Великі музеї світу: у 30 т. – Т.7. Прадо. – К.: ПрАТ «Комсомольська правда – Україна», 2012. – 96 с.

15. Великі музеї світу: у 30 т. – Т.8. Дрезденська картинна галерея. – К.: ПрАТ «Комсомольська правда – Україна», 2012. – 96 с.

16. Британський національний музей. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <www.thebritishmuseum.ac.uk>. [Посилання дійсне на 13.06.2019 р.].

17. Державний Ермітаж. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <www.hermitagemuseum.org>. [Посилання дійсне на 13.06.2019 р.].

18. Документальний фільм. Государственный Эрмитаж. 8 серій по 27 хвил. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <the-cinema.ru/documentary/5162-gosudarstvennyj-yermitazh.html>. [Посилання дійсне на 13.06.2019 р.].

19. Документальний фільм. Музеи мира. 7-я серия. Новая слава старых мастеров. Дрезденская картинная галерея (26 хвил.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <www.ex.ua/view/6155335>. [Посилання дійсне на 13.06.2019 р.].